

Podklady projektu OLIPOL

Můžeme si vybrat svůj gender? Judith Butler a obrazy dobrého života v kulturních válkách

Jakub Ort

Příkopy v diskusích o konceptu genderu na jedné či tzv. genderové ideologii na druhé straně jsou hluboké. Na jedné straně jsou teologové čerpající z konzervativního teologického myšlení sahajícími před druhý vatikánský koncil, na druhé straně lidé zakotvení v tradici umírněnějších a radikálnějších sociálních hnutí bojujících za práva žen či sexuálních menšin. Na jedné straně v nich hraje roli morální panika posilovaná dynamikou sociálních sítí, na druhé straně názory na lidskou přirozenost spojené se středověkou teologií Tomáše Akvinského či až legendárně nesrozumitelný slovník čerpající z francouzské poststrukturalistické filosofie. Je zřejmé, že většinou není na pořadu dne jakákoli touha po diskusi a zvláště konzervativní strana pracuje spíše s dehonestáčními kampaněmi propletenými s konspiračními teoriemi. Vzpomeňme na kázání Petra Piňhy, který „genderovou ideologii“ spojoval s hrozbou koncentračních táborů.

V následujícím textu se pokusím vzít vážně jedno tvrzení konzervativních bojovníků proti „genderové ideologii“, kteří opakovaně a často velmi nevybíravým způsobem upozorňují, že gender není neutrální analytický nástroj, ale je to pojem spojený s dalšími představami o politice, etice a s určitým pojetím svobody a dobrého života. Konzervativní autoři a autorky často varují, že se za těmito pojmy skýtá snaha rozbít přirozenou podobu člověka či snad dokonce uměle zkonstruovat novou. Morální panika zvednutá těmito představami je jistě jednou ze strategií kulturních válek o gender. Chci ukázat, že diskuse o genderu je skutečně také představou o podobě lidského života a způsobech jeho naplňování.

Zaměřím se na Judith Butler, která je v rámci diskusí o genderu často skloňovaná jako autorka zásadní knihy *Gender Trouble* (kniha vyšla poprvé v roce 1990, ve slovenském překladu pod názvem *Trampoty s rodom* v roce 2003), ve které radikálněji než dříve zpochybňuje představu o pevných a neměnných genderových identitách. Proto také její myšlenky do velké míry přijalo queer hnutí. Je třeba mít na paměti, že Judith Butler představuje jen jeden z mnoha směrů, kterým se ubírá současné feministické a queer myšlení. Kromě svého nesporného významu je ovšem právě Butler zajímavá také tím, že se různých fázích jejího myšlení dají dobře ukázat dilemata a posuny ve filosofických představách o tom, jak může a má vypadat lidský život.

Pokud je v současné záplavě kulturních bojů, konspiračních teorií a poplašných zpráv namotaných kolem pojmu gender nějaká zajímavá rovina, pak by to snad mohla být právě otázka pojetí dobrého života, kterou nelze vyřešit odkazem k žádné ověřené zprávám nebo statistickým důkazům. Filosofie Judith Butler má mnoho nevýhod - např. již zmiňovanou komplikovanost - , její síla však tkví v tom, že sama neulpívá na progresivních dogmatech a klišé a své vlastní důrazy zpochybňuje a posouvá. Pomáhá tak překvapivě otevírat otázky a dilemata obtížná pro obě strany kulturního konfliktu a může nakonec ukazovat i určitá překvapivá pojitka, mezi progresivními a konzervativními přístupy.

Nákupní centrum s gendery?

Petr Dvořák, konzervativní katolický teolog, píše v příručce namířené proti tzv. genderové ideologii toto: „Genderů je tedy potenciálně nekonečně mnoho a je zde možnost volby. Klíčové pro určení genderové identity je subjektivní prožívání, nikoli biologické pohlaví.“ Formuluje tak jednu z nejrozšířenějších představ, která často slouží jako příklad toho, že feministické hnutí a myšlení ztratilo jakoukoli míru, když tvrdí, že existuje nekonečné množství genderů, mezi kterými mohou lidé volit. Problém tkví v tom, že toto tvrzení je pravdivé jen částečně. Ve knize *Gender Trouble* Butler skutečně rozvíjí teorii genderu jako identity, která není pevně daná jednou pro vždy, ale je podmíněná společenskými vztahy a kulturními představami té které doby. Do té míry se Dvořákova interpretace s postoji Butler shoduje. A když se na věci podíváme s dostatečným odstupem, shoduje se toto tvrzení i s naším běžným poznáním: už pro generaci našich babiček byla ženskost spojená s jinými vlastnostmi, úkoly a předpoklady než je tomu dnes. A stejně je tomu i u mužů.

Problém však nastává tam, kde Dvořák mluví o „možnosti volby“ a „subjektivních pocitech“. Jinými slovy, jedna věc je tvrzení, že je gender podmíněný a nemá pevnou, provždy danou podstatu, druhou věcí je otázka, kdo a jak ho mění. Čtení, které nabízí Dvořák, odpovídá tzv. „voluntaristické“ interpretaci teorie genderu. To je interpretace, která se opírá o silné pojetí lidské vůle. Podle takové interpretace mnohost genderů leží ve světě před námi a my mezi nimi můžeme volit. Gendery jsou jako oblečení, které navlékáme na svou osobnost a lidský život je výlet do nákupního centra, ve kterém můžeme vybírat, který kus oděvu nám sedí nejlíp. Jak si všimla sama Butler, Dvořák není jediný, kdo interpretuje její myšlenky tímto způsobem. Podobně je pochopila i celá řada lidí, která má naopak blízko k progresivním politickým postojům.¹ To, že je něco tzv. „sociální konstrukt“ totiž ještě neznamená, že je tak jednoduché to změnit, kdykoli si zamaneme. Naopak. Společenské vztahy a kulturní představy podle Butler a filosofické školy, ze které čerpá, totiž neutváří jen svět a naše představy o něm, ale pomáhají vytvářet i naše vlastní já. To je další, skutečně radikální aspekt filosofie Butler, který je možná ještě hůře přijatelný pro naše každodenní vnímání světa. Těžko si pak můžeme prostě vybírat gendery podle „subjektivních pocitů“, protože naše subjektivní pocity jsou stejně jako gender propojeny a spoluutvářeny sítí vztahů a představ, které tvoří kulturu a společnost. Butler neuznává pevnou hranici mezi „vnitřkem“ našeho údajně svobodného já a „vnějškem“ vztahů s druhými lidmi, společností a kultury. Já, vůle, ani subjektivní pocit tak může být těžko pevným bodem, ze kterého vybíráme mezi gendery nebo měníme jejich podobu.

Pokud se ale podoba genderových identit může měnit, jak k tomu podle Butler dochází? A mohou lidé vůbec přispět k proměně své genderové identity? Ano, ale trochu jinak, než to popisuje Dvořák. Butler pracuje s pojmem „performativní identity“. Podle Butler to není tak, že by se naše vnitřní já prostě rozhodlo pro nějakou roli či identitu a pak ji teprve vyjadřovalo navenek: svým oblékáním, zájmy či sexuálním životem. Ač se to zdá zvláštní, je to podle ní naopak. Účastníme se společenského života s jeho normami a vzorci tím že tyto normy a vzorce opakujeme, tak svou identitu získáváme a zároveň tyto vzorce posilujeme. Naše já tomuto procesu nepředchází, ale do jisté míry se v něm utváří.

V tomto opakování pak spočívá síla, ale zároveň křehkost společensky přiřazovaných genderových (a dalších) norem a identit. Síla spočívá v tom, že si nemůžeme ze vzduchu vykouzlit (nebo v nákupním centru koupit) jiné, protože jsme na společnosti závislí a jsme jí spoluutvářeni a spoluutvářeny. Jejich křehkost ale tkví v tom, že žádné opakování není dokonalé, kopie se nikdy nekryje s originálem. Právě drobné nedokonalosti tvoří štěrbiny v neprodyšném systému genderových vztahů a identit a ve výsledku otevírají cestu k tomu, aby lidé zakoušeli sebe sama jinak a nově.

---

¹ Judith Butler: looking back on 'Gender Trouble' <https://www.youtube.com/watch?v=tUSb5vEcdFQ>

Když Butler mluví na konci své knihy o feministické politice, vidí právě tento moment jako cestu, kterou se může feministické či queer hnutí ubírat. Na rozdíl od takového feminismu, který chápe ženskou identitu jako pevný základ a hledá cestu k jejímu zrovnoprávnění s mužskou, Butler ukazuje způsob, jak samotné genderové identity zpochybňovat, protože mohou být vylučující, svazující a nutí nás podílet se na nespravedlivém uspořádání společnosti. Nejde ale o prostou volbu jiných identit, ale spíše podvracení těch stávajících, jejich záměrně nedokonalé, podvrtné či parodické opakování, které ukazuje, že stávající řád není tak neměnný a přirozený, jak se sám sebe snaží představovat.

Taková politika může mít celou řadu podob, klasicky může jít záměrné stírání jednoznačných hranic mezi mužským a ženským genderem skrze práci se svým vzhledem. S podobným pojetím emancipace se můžeme setkat ale i mimo kontext queer a feministické politiky. Jedním z tradičních způsobů odporu pracujících proti špatným podmínkám na pracovišti je doslovné dodržování všech opatření, což ve výsledku může zastavit nebo neúnosně zpomalit výrobu. Pracující využívají toho, že i aplikace norem týkajících se práce je závislá na těch, kteří je opakují a převádějí do praxe. Ti se skrze jejich záměrně parodické ztělesňování pravidel vyhýbají přímému střetu se zaměstnavatelem, ale zároveň zviditelňují křehkost a limity disciplíny, která určuje podobu jejich života na pracovišti.

Tíha na bedrech postmoderního Promethea

Toto vyjasnění ovšem neřeší všechny problémy. Naopak může otevírat další. Dvořák a další katoličtí konzervativci stojí proti jakékoli změně genderových rolí (ať už skrze "výběr" nebo "pouhé" podvracení), protože určité pojetí vztahu muže a ženy a jejich společenských rolí považují za Bohem daný řád, který není radno překračovat. (Jinou otázkou je, zda je toto uspořádání věcí opravdu tak prastarou přirozeností, jak konzervativci tvrdí, celá řada argumentů poukazuje spíše opačným směrem). Sekulární konzervativci mají podobný postoj s tím, že vynechají Boha a vystačí si s „přirozeností“. Ve výsledku nemusí být ani pro jedny zcela rozhodující, jaké pojetí změny genderových vztahů Butler prosazuje. Zajímavější ovšem je, že důraz na podvracení identit začal vyvolávat i mezi některými autorkami (zde se budu odvolávat především na J. K. Puar a Sabu Mahmood), které bychom jinak zařadili k feminismu a na progresivní stranu politického spektra. Ty si začaly klást otázku, jestli důraz na podvracení norem a identit, nemá i svou stinnou stránku. Teoretička J. K. Puar mluví v narážce na filosofii spojenou s postmoderním myšlením o tzv. „poststrukturalistickém Prometheovi“,² pro zjednodušení můžeme použít označení postmoderní Prometheus.

Mýtus o Prometheovi, který sebral bohům oheň a dal ho lidem a dal jim tak možnost postavit civilizaci na vlastních základech, byl jedním ze symbolů moderního člověka: nezávislého a nepoddajného tvora, který buduje nový svět vymaňující se z pout náboženství a tradice. Postmoderní Prometheus postrádá ambice na budování velkých civilizačních projektů, podle Puar ale přežívá v obrazu člověka, který nabízí Butler, prometheovský prvek v neochotě ustrnout ve společensky dané identitě. Zatímco moderní Prometheus byl člověkem národního sebeurčení, pokroku, vědy a techniky, či heroického boje dělnické třídy, postmoderní Prometheus je člověkem posouvání a překračování norem. Jeho titánský úkol nespočívá v budování nového světa, ale v nekonečném pohybu a boji proti zatuhnutí vlastní identity. Jakoby z tradice poststrukturalistické filosofie, která se vyhýbá seč může všem nadčasovým normám skrze její politikou aplikaci vznikla další norma: překračuj normy a podrývej identity!

Puar nesdílí s Dvořákem či jinými konzervativci přesvědčení, že by tyto identity měly být zachované, protože jsou přirozené či dokonce Bohem stvořené. Upozorňuje ale na problémy, které mohou být s obrazem postmoderního Promethea spojené. Antropoložka Saba Mahmood zase skrze svůj

---

² J. K. Puar, *Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times*, s. 23

antropologický výzkum ukazuje, že z přemýšlení o lidském jednání se v sekulární feministické teorii často vytrácí skutečnost, že lidská svoboda nespočívá pouze ve schopnosti normy překračovat, ale i některé z nich přijímat a vytvářet na jejich základě vlastní identitu. Nikdo nakonec v tomto ohledu nejsme jen postmoderními věčně subverzivními prométheovskými titány či titánkami. Překračování norem a nekonečné podvracení identity je úkolem, který nemůžeme a ve většině případů ani nechceme nést jako hlavní imperativ vlastních životů. Ostatně i témata a praxe současného feminismu ztělesněné např. v kampani MeToo ukazují, že k překonání kultury sexisticky motivovaného útlaku a násilí je třeba normy nejen překračovat, ale určité normy citlivosti a ohleduplnosti také zvnitřňovat a rozvíjet vlastní jednání v jejich směru. Důraz na osvobození touhy často spojovaný se sexuální revolucí tu střídá důraz na kontrolu vlastní touhy s ohledem na druhého člověka.

Zranitelnost života

Ačkoli nelze říci, že by Butler opustila nebo radikálně přehodnotila své pozice, přibližně v posledních dvou desetiletích můžeme i u ní samotné sledovat jistý posun důrazů. Zajímavá je v tomto ohledu kniha *Rámce války: za které životy netruchlíme*, kterou tvoří především eseje napsané v reakci na tzv. válku proti terorismu, kterou vedly po teroristických útocích 11. září Spojené státy americké. Hlavním tématem knihy je válka a násilí, ale také otázka, jak je možné, že s násilím proti některým lidem jsme připravené a připraveni se smířit lépe než s násilím proti lidem jiným.

V rámci těchto úvah se Butler ptá, co mají lidské životy společného. Společným jmenovatelem je podle ní zranitelnost lidského života a závislost na druhých. Od našeho narození až po stáří je naše přežití podmíněné druhými lidmi: od rané péče, přes spolupráci s druhými na zajišťování obživy. V knize *Gender Trouble* Butler ukazuje, jak jsou naše životy spojeny s druhými lidmi skrze normy a pravidla, která mnohdy svazujícím způsobem spoluurčují způsob našeho života. V *Rámcích války* je spojení s druhými lidmi chápáno naopak jako nezbytnost. Skutečný problém nastává tehdy, když někdo z těchto sítí začne vypadávat. Základní zranitelnost je totiž to, co všichni sdílíme, každý člověk je jí však vystaven do jiné míry. Tato míra je odvislá právě od napojení na sítě, který lidský život ochraňují a zajišťují péči o něj, ale je také ohrožená představami a ideologiemi, které rozdělují životy na více a méně hodnotné.

Tyto rozdíly jsou často spojené především s majetkem, ekonomickým zajištěním nebo sociální politikou státu, ve kterém člověk žije: existuje dostupné bydlení či zdravotnictví jako jedny ze základních potřeb lidského života? V jaké části světa žije člověk v rámci přístřujících se klimatické katastrofy? Jaký má člověk pas (pokud vůbec nějaký) a jakou má tak šanci přesídlit z oblastí, kde se život stává nesnesitelným? Ale roli hraje také stále to, jakou mají lidé barvu kůže, od čehož se často odvíjí ochota jim pomoci, jak bolestně znovu ukazuje reakce české společnosti na příchod běženců z Ukrajiny. A nakonec i gender může být jednou z příčin toho, že lidé vypadávají z sítí podpory a ochrany nebo že násilí proti nim nevzbuzuje takové morální pohoršení jako u jiných lidí. Příkladem může být např. domácí násilí na ženách nebo problémy transgender osob na hranicích.³ To jsou momenty, které navzdory rozdílům spojují starší a novější důrazy myšlení Judith Butler.

Koncept zranitelnosti života, ale i důraz na její rovnější rozvrstvení, má potenciál spojovat témata genderové rovnosti a sexuálních svobod s dalšími politickými oblastmi jako je sociální spravedlnost, ekologie či péče a nabízí tak jednu z cest k, v rámci progresivních hnutí stále častěji skloňované, intersekcionalitě. Důraz na zranitelnost podle mně může také být užitečným nástrojem, jak zkusit alespoň příležitostně posunout perspektivu emancipační politiky v rámci současných kulturních válek.

---

³ 'Lawful transphobia' stopping Ukraine's trans community from fleeing
<https://www.euronews.com/2022/03/22/lawful-transphobia-stopping-ukraine-s-trans-community-from-fleeing>

Těžko můžeme čekat od takového posunu obměkčení jádra konzervativního hnutí, ale změna perspektivy může pomoci nenechat druhé straně nasávat moc z legitimních témat, strachů a otázek přítomných ve společnosti. Nakonec může dojít i k překvapivým dílčím koalicím napříč oběma stranami konfliktu. Sociální otázky a kritika války, které Butler s konceptem zranitelnosti života spojuje, ostatně byly (a dnes skrze pontifikát papeže Františka do jisté míry znovu jsou) tradičně dvěma velkými etickými otázkami katolické církve. Což platilo, dokud na konci šedesátých let nepřevládá důraz na přísnou regulaci sexuální morálky.

Otázky za frontovou linií

K současné vlně odporu proti tzv. "genderové ideologii" můžeme přistupovat různě. Je možné uvádět na pravou míru některá zjednodušení, dezinterpretace či lži, které se v těchto kampaních objevují. Je možné rozkrývat zájmové vlivy, které za těmito kampaněmi stojí a ukazovat často velmi cynické pozadí nejrůznějších vln morální paniky. Je možné se také ptát, proč některé, byť sebeabsurdnější nařčení a představy ve společnosti nacházejí ohlas. To vše je jistě na místě. Myslím si ale, že může být užitečné nenechat se uhranout silou polarizace. Může nám pak uniknout, že za střety, které mají často bizarní povahy, se mohou skrývat otázky a problémy, které nelze prostě smést ze stolu jako fake news či ideologickou zaslepenost. Jsou to otázky, které je možné si klást, když uděláme krok z frontové linie kulturních válek, otázky po podobě dobrého života, svobody i vztahu k druhým lidem, na které lze těžko nalézt definitivní odpověď.

Ukazuje to mj. skutečnost, jak nesnadné je jednoznačně reagovat na oblíbené výtky konzervativců, že feministické a queer hnutí usilují o nekonečné možnosti výběru vlastního genderu. Když se ponoříme do diskusí kolem konceptů Judith Butler, ukáže se, že není zcela jasné ani to, zda je něco takového možné a nakonec dokonce ani to, zda je něco takového nutně žádoucí. Zdá se, že perspektiva zranitelnosti jako společného lidskému údělu může pomoci nacházet cestu k novým tématům a problémům, ale přitom podržet i důrazy spojené s feministickou a queer politikou a neupadat přitom do rizik individualizace a postmoderního prométheovství.

Zdroje:

- Butler, Judith, Looking Back on 'Gender Trouble', dostupné [zde](#).
- Butler, Judith, Rámce války: za které životy netruchlíme, Karolinum, 2013.
- Butler, Judith, Trampoty s rodom, Aspekt, 2003.
- Dvořák, Petr, Marxistické zdroje v pozadí myšlenek o genderu v Istanbulské úmluvě, in: Příspěvek k diskusi o genderové problematice, Česká biskupská konference, 2019, dostupné [zde](#).
- Mahmood, Saba, Politics of Piety: The Islamic Revival and the Feminist Subject, Princeton University Press, 2004.
- Puar, J. K., Terrorist Assemblages: Homonationalism in Queer Times.
- 'Lauful transphobia' stopping Ukraine's trans community from fleeing, dostupné [zde](#).